

Romanja k sodobnim svetiščem: Lurd in Medjugorje

V primerjavi z nekaterimi sodobnimi verskimi pojavi historiografska raziskava ni uspela ujeti koraka s hitrimi in neverjetnimi spremembami predmeta te raziskave: svetišča in romanja, poleg vkoreninjenosti v tradicionalni prostor in čas, danes odsevajo in širijo povsem novo internacionalizacijo in globalizacijo bogočastja. Svetišča in romanja ohranjajo, pravzaprav poostrujejo, neverjetno deželno in lokalno pripadnost, nič manjšo od nacionalistične veroizpovedi, izražene pod papeževanjem Benedikta XV. in Pija XI. Danes je Marijino čaščenje pogosto kazalec integralističnega zatekanja k religiji v nacionalne namene, kot se je na primer v zadnjem desetletju zgodilo s prikazovanji v Medjugorju, geopolitično uporabljenimi med srbsko-hrvaško vojno; ali kot se dogaja v nekaterih majhnih Marijinih svetiščih na Srednjem Vzhodu, pa tudi v Rusiji in v baltskih republikah kot prednjimi stražami pravoslavja proti možnemu katoliškemu vdoru, in kot še v veliko tovrstnih primerih. Istočasno pa so zaradi vpliva množičnih medijev in informacijskih sredstev popolnoma preobrnjene prostorsko-časovne koordinate tradicionalnega romanja. S slednjim se zgodi dvojje: po eni strani se internacionalizira v zelo hitrem času, medtem ko po drugi lahko postane le navidežno, t. i. virtualno romanje. Lahko se zgodi, da se romanja, obrnjena k isti veroizpovedi, izvršijo v različnih deželah, v podobnih, ampak ne istih svetih krajih, ali pa da so doživeta v resničnem času brez dejanske osebne udeležbe. To uvaja nove metodološke probleme, drugačne od teh, ki jih je do sedaj preučevala

običajna hagiografija. Precej težavno postane na primer opredeliti vire: poleg poročil in ustnih pričevanj je potrebno znati razlikovati oblike, s katerimi različni subjekti uporabljajo medije, realne kazatelje strategije razvoja določenega čaščenja ali notranjih razdelitev v hierarhiji.

Primer romanj v Medjugorje je precej značilen za to vrsto problemov. Prikazovanja so polarizirala pozornost medijev od prvega trenutka. Senzacionalizem, razdrobljenost, naglica v pridobivanju informacij in posledično tudi hitro proizvajanje apologetične ali sramotilne literature so zbiranje podatkov nazadnje bolj upočasnili kot olajšali, vsekakor pa so nanj vplivali. Romanja na kraj prikazovanj so se zgodila skoraj takoj, že v začetku osemdesetih let, v majhnih, neorganiziranih, prostovoljnih skupinah, proti svetišču, ki bi ga lahko opredelili kot svetišče *in fieri*. Ta romanja, malo poznana in minimalistična po obliki, so bila že od začetka predmet zgoraj omenjene dinamike. Na eni strani prepovedana s strani mostarskega lokalnega škofa, skoraj skrivna, na drugi pa kar najbolj razširjena preko medijev in tamtakov Marijinih župnijskih skupin, ki so doživljale v živo, preko video posnetka, izkušnjo romanja. Virtualna praksa se še okrepi, ko vojna otežkoči vstop v Hercegovino: v tistih letih se poleg nadomestitve realnega romanja z virtualnim, na daljavo, v majhnih skupinah preizkusi tudi pogumno in tvegano romanje na bojna območja. Ta oblika romanja je presegala vsak predstavljeni prag žrtvovanja, postala je nenehen izziv in se spre-

menila v prinašanje pomoči na mučena ozemlja. (O tem so zanimiva pričevanja tistih, ki so vodili humanitarne konvoje in o katerih se zelo malo ve zaradi obzira do udeležencev; tukaj mislim na enega prvih in najbolj dejavnih, Alberta Bonifacia iz Lecca, neutrudljivega in modrega organizatorja. Obstajajo, vendar so malo poznani, potopisi in opazovanja, največkrat predstavljena izpod peresa pisatelja Errija de Luca, ki se je tudi sam udeležil številnih od teh odprav.)

Za konec te prve vrste vprašanj moramo torej razmisliti, kako danes, v primerjavi s poprejšnjimi Marijinimi čaščenji, težava ni le v preučevanju pojavov *in fieri*, pač pa tudi v ureditvi dokumentarnega pregleda, že močno popačenega zaradi komunikacijskih sredstev in hitre ter razširjene množične internacionalizacije.

Viri

Pri proučevanju teh novih načinov verskih čaščenj, gre torej za romanja iz novejše, precej nemirne in protislovne zgodovine, je bistvenega pomena znati se med viri. Kot namreč vemo, so kriteriji izbire dokumentarnih virov odločilno poglavje pri razumevanju zgodovine svetišč, romanj in sploh Marijinih prikazovanj devetnajstega in dvajsetega stoletja. V primeru Lurda je prve znanstvene rezultate s svojimi študijami dosegel René Laurentin, ki je ob stoletnici prikazovanj uredil dotično dokumentacijo, medtem ko čaščenje v Fatimi ostaja ovito v rahlo skrivnost ravno zaradi nejasnosti virov.

Rada bi opozorila na dve uporabni označbi iz novejše mednarodne književnosti. Prva je iz zadnje knjige angleškega zgodovinarja Davida Blackbourn (Blackbourn 1997: 703), sijajnega in vplivnega strokovnjaka viljemske dobe, v kateri je obnovljeno najpomembnejše nemško Marijino čaščenje, neke vrste nemški Lurd, ki je nastalo po prikazovanjih, ki so se leta 1876 zgodila v Marpingenu. Gre

za najnovejši historiografski primer o tem, kako se razvije neko Marijino čaščenje, v povezavi z notranjimi težnjami Cerkve, viden skozi veliko fresko iz Bismarckovega obdobja: konfliktnost povezana s pojmom *Kulturkampf*, nerazvitost, občutek želje po novih potrebah katoliške kulture devetnajstega stoletja, omejenosti in uspehi reformiranega sveta, družbeni nadzor in več kot verjeten upor, povezan z Marijinim čaščenjem in mobilizacijo silovitih romanj itd. V tej obsežni rekonstrukciji (okoli sedemsto strani) natančno vidimo poglavitne težave nemške in evropske civilne in verske družbe; če sledimo poti posameznih romarskih skupin, lahko prestrežemo, v zdrs od najnižje do najvišje točke in obratno, vse bogastvo kritičnega trenutka evropske družbe.

Drugi primer, ki bi ga rada navedla, se nanaša na študije nekaterih zgodovinarjev lijonske univerze (*Théologie, histoire* 1996), predvsem na Claudea Langloisa, ki je vztrajal pri primerjalnem in vzporednem študiju vseh različnih kvalit, ki določajo razvoj Marijinega čaščenja: od kongregacij do romanj, svetišč, ikonografije itd. Menim, da je med raznimi predlogi najbolj bistroumen ravno ta, pri katerem tako vztraja Langlois, in sicer gre za nezanemarjanje razvoja mariologije kot korita, v katerem se meri naravni razvoj nekega čaščenja s pomisleki Cerkve, predvsem pa bogoslužne izraze. Jasno je namreč, da bi bili najpomembnejši Marijini pobožnosti devetnajstega stoletja, Marijina čudodelna svetinja in prikazovanja v Lurdu, nerazumljivi izven definicije dogme o brezmadežnem spočetju, ki je bila razglašena po stoletjih razhajanja in sporov: uspeh čudodelne svetinje je pripravil definicijo dogme, Lurd jo je legitimiziral na množični ravni. Le iz takega prepleta, in ne iz študija, ki je usmerjen izključno na prikazovanja ali rojstvo svetišč ali na vrsto romanja, iz skupnih ugotovitev torej, je mogoče osvetliti pojav precejš-

nje pomembnosti, ki je nastal v prvi polovici XIX. stoletja: naraščajoča oživitev Marijinih svetišč iz prejšnjih stoletij, vzporedno s pojavom, ki so ga opredelili kot »padec pomembnosti« svetišč, posvečenih lokalnim svetnikom, posebno svetišč s skromnejšimi romanji. Urbanizacija, družbena mobilnost, odtujenost tradicionalnim oblikam čaščenja in še veliko drugih vzrokov je oslabilo čaščenje lokalnih svetnikov, ne pa tudi Marijinega, predvsem zaradi učinkovitosti, s katero se je dobro vključilo in prilagodilo novim družbenim spremembam in potrebam časa po revoluciji (Besutti 1982).

Za Francijo je sistematično raziskavo opravil opat Hamon, delo je zajeto v šestih zvezkih, z viri iz prve roke, in obnavlja nacionalno geografijo več stotih svetišč - začnši z viri njihovega izvora, pa če je bil ta mitski ali zgo-

dovinski. Tako lahko razberemo, kako se je dejansko zgodila oživitev Marijinih romanj v prvi polovici devetnajstega stoletja. Opaženo je bilo, še vedno po Langloisu, kako je skupni imenovalac obredov ponovne ustanovitve, tako izvirno kot tudi po francoski revoluciji, »iznajdba kipa« (Langlois 1997), to je vseh tistih postopkov, ki so dovoljevali ponovno rojstvo romanja, začnši z njegovim osrčjem: podoba, kip, izgubljen, ponovno najden, uničen, na novo zgrajen, nadomeščen, čudežno preživeli. Za najpomembnejša romanja bo naslednja postaja nastanitev stalne duhovščine na kraj romanja in gradnja novega svetišča, večjega, bolj primerneга novi razširjenosti bogočastja.

»Vse je v zatonu, razen romanj,« naj bi se izrazil, v ozračju razširjene postkoncilске se-kularizacije, kardinal Marty glede treh do štiri-

rih milijonov romarjev, ki so se vsako leto namenili k jami v Lurdu.

Ponovni začetek

Približno desetletje so vsa Marijina romanja v velikem vzponu. To bogato ponovno rojstvo privede do sklepa o dveh oblikah marijanskega romanja, ki sta si med seboj zelo različni: Lurd, prvo sodobno romanje, in Medjugorje, zadnje, še do danes ne povsem priznано. Gre v resnici za med seboj zelo različni čaščenji: za Lurd je osrednjega pomena tradicija brezmadežnosti, Medjugorje pa najde svoj neposredni izvor v Fatimi in njenem apokaliptično-preroškem značaju (čaščenje z močnimi političnimi pomeni, bogat s skrivnostmi, z obilico sporočil, obrnjen k spreobrnitvi Cerkve itd.). Romanje v Lurd predstavlja velik odgovor na sodobne izzive glede zdravja obojega, telesa in duše; Fatima in Medjugorje pa sta bili z vojno in komunizmom že priči polomu sekularizacije in se obračata bolj k izgubljenim srcem vernikov.

Na ravni romanja v ožjem smislu so razmere še bolj raznolike: romanje v Lurd je najbolj strukturirano romanje sploh, novodobno romanje v pravem pomenu besede, medtem ko tisto v Medjugorju še ni bilo priznано in ohranja, čeprav danes samo še delno, privlačnost prvinske duhovne izkušnje. Uporabljajoč klasično tipologijo, ki jo je določil Alphonse Dupront, bi radi pojasnili razlike in stalnice v razvoju teh dveh Marijinih romanj. Bolj kot za sistematična opazovanja gre za problematične točke, ki vabijo k poglobitvi.

Od življenjskega ritma k duhovnemu ritmu

Lurd je s svojo periodičnostjo, strukturirano z letnimi organizacijskimi roki (glej zgodovino Unitalsi-ja), razvil pravi življenjski ritem, namenjen osamljenim ženskam, ljudem, ki nimajo drugih priložnosti, kroničnim bolnikom, premožnemu sloju, ki ponovno najde

svojo družbeno vlogo, ki je v krizi, v vlogi pomočnikov invalidov in bolnih. Medjugorje je daleč od vsega tega: ne življenjski, pač pa duhovni ritem, ni letnih rokov, ni obrnjen k telesnim bolnikom, ki jih je zelo malo, ne dotakne se nobenega posebnega sloja na družbeni, ampak na kulturni ravni; tu se srečajo povratniki različnih ideologij in privrženci *New Age-a*, reveži velikih mest in bogati zahodnjaki.

Zgodovina prevozov in posodobitev železniških prog sta, kot vemo, eno glavnih poglavij v zgodovini in uspehu Lurda. Pravzaprav so same komunikacijske nezgode bistveno poglavje, nenazadnje tudi obsežno preučevano: tukaj smo priča prvemu množičnemu romanju, prvič se, zaradi hitrosti in udobnosti, vzpostavi sedanji odnos romanje-turizem, pa tudi opremljeni »beli vlaki«. Dve skrajnosti torej: od potovanja *d'élite* k tistemu množičnemu, v katerem se radovednost, turizem in vera prepletajo s potovanjem bolnika, tudi hudega, ki se poprej nikoli ne bi mogel premakniti.

Presežnost, napor, žrtvovanje, osvojitve

Način ureditve v Lurdu - trije dnevi in dva dodatna dneva za potovanje - je postal skupen vsem. Udobnost in hitrost potovanja v Lurd sta resda olajšali napor potovanja, se pa ta, kot je znano, izravna s preobilico svetega, izraženega preko skupka obredov, nočnih *viae crucis*, procesij, umivanj, bivanj v jami itd. Vse to blaži koprnjenje romarja po potrebi žrtenega dosežka in tako omogoča spremenljivost oblik (pobožni, ki išče presežnost, radovedni, vendar spoštljivi spremljevalec, ki lahko uživa v gostinskih udobjih, mistik, ki išče katarzo v skupnem vznemirjenju). Romarju prirojena potreba po presežnosti sicer ni dvomljiva, jo je pa v resnici težko umestiti v tak, precej potrošniški kontekst. Potrošništvo in izrabljanje romarja sta precej sporni

točki. »V beganju med svetimi kraji in trgovskim naseljem romarji s kar največjo naravnostjo sprejemajo svoj položaj, v katerem so obenem duša in telo, čisti in nečisti. (...) Romar doživlja Lurd kot celoto. Zanj je tu naravno biti izrabljen, stiskan, na hitro hranjen v tesnih menzah za ceno, ki bi mu drugje, kot neromarju, dovolila prav vse udobnosti.« (Dupront 1987: 358). V nenavadnem objemu kolektivnega usmiljenja in turističnega potrošništva bo ta »popolnost nepopolnosti« postala stalnica sodobnega množičnega romanja.

Obredje

Noč, razsvetljena z baklami, luč, ozdravljujoča moč, procesija z Najsvetejšim - nekoč samo za moške -, junaštvo nosilničarjev. Čaščenje jame: prihajanje in odhajanje iz jame je vsakdan romarja, prisotnost je iskana. V Medjugorju je prisotnost dana. Mati Božja se ni prikazala enkrat za vselej; neprestano se prikazuje od leta 1981 (torej je njena prisotnost občutena kot resnična v trenutku romar-

jevega obiska in je stalna). Ne prikaže se v notranjosti jame, ampak na odprtem, kot v nepretrgani vsakdanji serijski projekciji. Te oblike, kot so ugotovile mnoge antropološke študije, na primer tiste Paola Apolita v delu *Nebo na zemlji* (Apolito 1992) (posvečeno prikazovanjem Oliveta Citra), naj bi bile značilne za vsa sodobna prikazovanja. Iti na vrh prikazovanj, v te romarske kraje, nima istega pomena, istega središčnega položaja kot jama v Lurdu. Sveti kraj se spremeni in izgubi na pomenu, saj se je Mati Božja prikazala povsod. Zdaj sledi celo vidcem na vse strani sveta: znak globalizacije. Vesoljski značaj Lurda je opisal Dupront v skladu z značilnostmi svetega kraja: gora, jama, potok. V novejših prikazovanjih sveti kraji ne ustrezajo več tej opredelitvi: pusti, s skromnim pomenom, običajni, »normalni«.

Nacionalni in politični značaj

Nacionalistična Francija preloži čudež. Leta 1871 pričnejo asumpcionisti postavljati

organizacijske temelje prvim »nacionalnim« romanjem, ki so imela kot cilj Notre Dame de La Salette in Lurd. Njihova pobuda se vrti v splošni verski *revival* Tretje republike, označen kot konservativen in ultramontanistični (Kselmanove študije) (Kselman 1983). Vendarle Lurd v kratkem času postane edino pravo državno svetišče Francozev. Leta 1883 se pričnejo mednarodna romanja.

Opis velikega nacionalnega romanja v oktobru 1872 bi si zaslužil posebno poglobitev, kajti tu najdemo zbrane skupaj vse poglavitne vzroke (romanja). *Grand Dictionnaire Larousse* (1874), pod geslom *pèlerinage*, tako pojasni novo navdušenje nad romanji: »Resnični vzrok je bila želja protestirati v prid papežakralja, pridržanega kot ujetnika v Vatikanu, in tudi izraziti se proti državi«. Gre za prvo pravo strukturirano nacionalistično Marijino predstavitev: sodelovanje romarjev različnih škofij - z močno motivacijo in krajevno pripadnostjo - udeležba političnih oblasti, verski spevi z melodijami državnih himn, več kot ljubeznive homilije. Prava predstava posebnosti: kongregacije, bratovščine, župnije, pa tudi celotna mesta in kraji (v takratnih pričevanjih je do malenkostnih podrobnosti naštetih več kot tristo zastav, ki so paradirale ob tej priložnosti). Tudi beli vlak lahko prinese lokalno prepoznavnost, »kajti - tako bremo v takratnih poročilih - konvoji se dooločajo z barvami zastave, uprte v vodilni vagon«: belo-temnordeči vlak Périgueuxa, belovijoličasti iz Toursa itd. (*Les Pèlerinages de Lourdes* 1897); obramba Alzacije in Lorene kot zastavi naklonjenosti Device. Tu smo na vrhuncu evropskega katoliškega nacionalizma, ki se bo še zaostрил v času pred prvo svetovno vojno in bo znova prišel na površje v ozračju po Versaillesu. Prvič v zgodovini so katoliki različnih narodnosti oboroženi eni proti drugim v imenu iste svetovne vere. Nemški katoliki očitajo francoskim, da niso dovolj katoliški; Francozi na drugi strani mislijo, da

so ljubljenci Device. Težko približevanje katolicizma državi vihti orožje religijske propagande (pomislimo na Sertillages). Marijino čaščenje ima v teh razpravah poglavitno vlogo (na primer na Poljskem, v plebiscitih Visoke Šlezije). Državopolitična razsežnost je močno prisotna tudi pri čaščenju v Medjugorju: njena geopolitična uporaba je očitna. Sicer ta kraj v Hercegovini ni bil direktno prizorišče vojne, ki se je odvijala le nekaj kilometrov stran, bil je brez spopadov in bombardiranj, govori se, da zaradi strahu in spoštovanja do Device, pač pa je bil geografski, pol ure oddaljen od Mostarja in eno uro od Beograda, in simbolični voz el etnične in verske vojne katoliških Hrvatov in nevernih Srbov. Najnovejši vidik pa je pojava Device kot možne *ianua orientis*, kakor Mati Božjo opredeli Janez Pavel II., oziroma »vrata vstopa« - kajti vsem je skupna mati - do zapletenega in

upornega pravoslavnega sveta. Papeževanje se zaključuje z dvema velikima skrbema in težnjama: srečanje s pravoslavnimi in ponovno lansiranje Marijinih pobožnosti. Papeževo upanje o Evropi, ki ponovno diha s polnimi pljuči, Vzhodom in Zahodom, vidi v tej ponovni oživitvi Marijinega čaščenja glavno pot.

Ekumenska razsežnost

Rim leta 1974 romarjem Lurda izda posebno dovoljenje za vsaj delno skupinske spovedi. Na isti način se dovolijo nekatere bogoslužne »svobode«, da bi podali roko drugim veroizpovedim. Za Lurd je značilno tudi to, da je postal kraj sprejemanja »drugačnega«, »drugega«, za kar je bolnik metafora in metonimija. Cigani, psihični bolniki, hudi invalidi lahko opravljajo svoja romanja kljub protestiranju, ki ga stresajo trgovci in hotelirji (gostitelji v prenesenem pomenu). V ta namen se je govorilo o družbeni utopiji ali vsaj o močnem sožitju med razredi.

Če pogledamo Medjugorje in vsa tovrstna čaščenja, ne moremo govoriti o enaki odprtosti: sedanja Marijina čaščenja so potrebna za potrditev in okrepitev rimskokatoliške

identitete, proti možnim neoprotestantskim tokovom in ekumenskim odprtostim. Pravzaprav bi lahko rekli, da so proti mehki usklajevalni kulturi, popustljivi glede modernega, skoraj malce nastrojeni. Sem se sicer lahko stekajo tudi druge duhovne oblike (moli se na primer s telesnim zavedanjem, ki jasno nakazuje na vzhodne duhovnosti), vendar z nenehnim klicem k popolni in absolutni hegemoniji rimskokatoliške tradicije. Kot smo že povedali, v sedanji zgodovinsko-politični kontekstualizaciji tudi čaščenje v Medjugorju (kult Medjugorja) potrjuje nacionalnopolitični značaj, lasten vsaki Marijini pobožnosti. Novost je v istočasnem globalnem in mednarodnem značaju, ki ga to čaščenje privzema. Predvsem v smislu podružnic v razvitih zahodnih državah, zelo razširjen je v Severni Ameriki in v Nemčiji, pa tudi v Afriki, v Kibehu (Ruanda), kjer se prikazovanja dogajajo s popolnoma enakimi značilnostmi in načini, pa tudi v smislu istočasnosti romanja in prikazovanja: mobilnost prikazovanj (vidci so se z leti poročili in preselili, eni v Italijo, drugi v Ameriko itd., ali pa potujejo, da bi srečali romarske skupine)

zmanjša pomen nepremičnosti in stalnosti kraja-svetišča kot cilja romanja. Komunikacija med romarji poteka v živo: zahvaljujoč videokasetam in informacijskim sredstvom se duhovne izkušnje in pričevanja izmenjajo v resničnem času in tako nadomestijo veličastnost skupinskih obredov velikih svetišč. Kakor bi se tudi na tem področju odprlo novo obdobje: kot so velika srečanja »na ploščadi« priklicala množične shode v obdobju, ki je zrastle z imponentnimi skupinskimi obredji, obdobju nacionalizacije množic, tako se danes razdrobljenost in kolektivizacija izmenjuje med virtualno realnostjo in globalizacijo. In tako so ravno sodobna sredstva, tako zelo demonizirana s strani »konservativnega« čaščenja (Mati Božja v svojih sporočilih priporoča, naj ne gledamo televizije), bistven element njegove širitve.

Za konec bi rada poudarila mogoče najbolj pomembno stran razvoja, in sicer glede spremembe čudežev in pričakovanih romanja. Navzoči smo pri prehodu iz telesnega k psihološkemu čudežu: čudež spreobrnitve, tako je opredeljen čudež in tako je videna spreobrnitev. Ravno spreobrnitev, in ne izprositev neke milosti, je namreč cilj in namen romanja. V Lurdu se je primerjava-soočenje zgodila s pozitivistično medicino, saj je ravno primerjanje kriterijev preverjanja čudeža, ki se je zgodil, bistveni del gradnje kulta (glej v ta namen zgodovino Bureau des Constatations). Na ta način so poveljevali telesne čudeže, v sodobnih Marijinih čaščenjih pa se čudež skriva, saj bi se lahko izkazal za dvorezni meč. V današnjih romanjih primerjava-soočenje poteka na psiholoških tleh in prikažejo se »moralne« ozdravitve: depresij, pomanjkanja veselja do življenja, razočaranj, eksistencialnih deziluzij, posebna pozornost je namenjena zelo bolečemu dogodku izgube otroka (veliko je romarjev v tem mučnem položaju). Očitno je, da gre za zelo zapleteno duševno območje, kjer težko razlikujemo med psihologijo in

vero, med patologijo in pravim duhovnim iskanjem: spolzek teren, ki je vedno prisoten pri Marijinih romanjih in čaščenjih, pa seveda ne le v teh. A v primerih, ki smo jih preučili, imajo prav poseben, skoraj duhovno-pedagoški status in pomen.

Očetje frančiškani, ki podpirajo vidce v Medjugorju, imajo že dvajset let izobrazbo in specializacijo v psihologiji; enemu od njih je še posebej zaupana naloga prevesti današnjo Marijino pobožnost v psihološke kategorije, ki najbolj odgovarjajo na pričakovanja romarjev: ne le meditacija in molitve, ampak prava psihološka podpora. Čudeži ozdravitve depresije ali, še bolj preprosto, vrnitev k želji po življenju v tolikih razočaranih mladih - to so posledice, v resnici precej »navadne«, ki jih ugotavljamo pri današnjih romanjih, za razliko od tradicionalnih, od katerih se je pričakovalo nekaj "izrednega". Torej ne šepavi, ki hodi, ali slepi, ki vidi, kot v najbolj pomirjujoči tradiciji Lurda, pač pa razočarani mladenič, ki ob prihodu domov namesto omamljanja z raznovrstnimi *new ageovskimi* postopki odkrije Marijino čaščenje in morda začne moliti rožni venec.

Literatura:

- Apolito, P. 1992: *Il cielo in terra: costruzioni simboliche di un'apparizione mariana*. Bologna.
 Besutti, G. 1982: Santuari e pellegrinaggi nella pietà mariana. *Lateranum* 2 (1982), 450-504.
 Blackbourn, D. 1997: *Marpingen. Apparitions of the Virgin Mary in Nineteenth-Century Germany*. New York, 1997. Nemški prevod: *Wenn ihr sie wieder seht, fragt wer sie sei, Marienerscheinungen in Marpingen - Aufstieg und Niedergang des deutschen Lourdes*. (pr. Holger Fließbach). Rowohlt bei Hamburg, 1997.
 Dupront, A. 1987: *Il sacro*. Torino.
 Kselman, T. 1983: *The religious Revival of the Third Republic*. Rutgers: The State University of New Jersey.
 Langlois, C. 1997: *Mariophanie sculpturale et modèle provençal sous le Second Empire*. Aix en Provence, 297-315.
Les Pèlerinages de Lourdes. s.l., 1897.
 Théologie, histoire 1996: *Théologie, histoire et piété mariale. Actes du colloque de la Faculté de Théologie de Lyon*. 1.-3. oktober 1996.